

УДК 159.923.3:130.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.22>

ПРОБЛЕМА СВІДОМОГО Й НЕСВІДОМОГО В КОНТЕКСТІ МЕТАФІЗИЧНОЇ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ

Олексій Сабадуха

*Українська асоціація психосоматичної терапії,
майдан Згоди, 6, м. Житомир, Україна, 10030
e-mail: ov_sabadukha@ukr.net*

У статті проаналізовано проблему свідомого та несвідомого в контексті поняття «життєвий світ» та метафізичної теорії особистості. Доведено, що взаємозв'язок свідомого та несвідомого має різний характер у людей різного ступеня духовного розвитку.

Життєвий світ залежної людини охарактеризовано так: внутрішній світ простий, а зовнішній – легкий. Обґрунтовано, що життєдіяльність людини такого ступеня розвитку відбувається за принципом задоволення, тому її свідомість майже не здатна контролювати несвідоме. Життєвий світ посередньої людини визначено так: внутрішній світ простий, а зовнішній – важкий. Аргументовано, що життєдіяльність людини цього ступеня духовного розвитку будується за принципом реальності. Свідоме лише частково долає індивідуальне несвідоме, але залишається залежним від колективного несвідомого. Життєвий світ зрілої особистості охарактеризовано так: внутрішній світ складний, а зовнішній – легкий. Доведено, що життєдіяльність людини цього ступеня духовного розвитку відбувається за принципом цінності. Свідомість особистості здатна контролювати вплив власного та колективного несвідомого, змінювати зміст власного несвідомого. Життєвий світ генія визначено так: складний внутрішній і важкий зовнішній світ. Обґрунтовано, що життєдіяльність людини цього ступеня духовного розвитку відбувається за принципом творчості. Свідомість визначено як єдність волі й розуму, яка цілковито контролює вплив власного та колективного несвідомого, змінює їх характер.

Доведено, що найсуттєвішою характеристикою внутрішнього світу людини є її спонукання до діяльності. Встановлено, що залежна та посередня людина не усвідомлює свої спонукання, тому її життєдіяльність має несвідомий характер. Обґрунтовано, що особистість і геній усвідомлюють свої спонукання, тому їхня життєдіяльність має свідомий характер. Зазначено, що у різних типів людей зв'язок свідомого й несвідомого має свої особливості: що вищим є ступінь духовного розвитку людини, то більше свідомість контролює несвідоме.

Ключові слова: життєвий світ, метафізична теорія особистості, свідоме, несвідоме, залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість, геній.

Нині рівень несвідомого в людській спільноті зростає, що констатують такі психологи й філософи, як Г. Маркузе, Р. Тарнас, Е. Фромм, М. Фуко, К. Юнг та ін. Це веде до різних негативних проявів як у повсякденному, так і суспільно-політичному житті, адже зростає рівень неврозів, проявів девіантної та делінквентної поведінки. Політики не без участі психологів під час політичних кампаній маніпулюють психікою великої кількості людей, що веде до психологічних епідемій (К. Юнг) та хаосу. Це свідчить про актуальність і глобальний характер проблеми несвідомого в життєдіяльності людини. Філософи й психологи поки що не можуть запропонувати конструктивної ідеї, яка б створила підґрунтя для обмеження впливу несвідомого на людське життя.

Проте є й певні досягнення в дослідженні проблеми свідомості. Так, колективними зусиллями була сформульована метатеорія свідомості (М. Мамардашвілі, О. П'ятигорський [6], М. Савельєва [10]), а також психологічна теорія свідомості (Ю. Швалб [17]). А. Фурман узагальнив чинні підходи до розуміння свідомості й виокремив дві такі стратегії її дослідження: свідомість як природний феномен і свідомість як метафізичне явище [16, с. 6–7, 25]. У цих підходах свідомість відокремлена від несвідомого, що, на наш погляд, не може бути стратегічним шляхом до створення цілісної теорії свідомого. У західній літературі з'явився навіть спеціальний термін «пояснювальний розрив» (Ж. Левіне) [23] для позначення різних сторін психофізичної проблеми. Підкреслюючи надзвичайну складність проблеми свідомості, Д. Чалмерс увів в обіг термін «важка проблема свідомості» [21].

До зазначених проблем треба додати, що складність аналізу свідомого полягає не лише у встановленні зв'язку між психічним і фізіологічним, а й у тому, що залишається недослідженим взаємозв'язок свідомого і несвідомого. Рівень аналізу свідомого й несвідомого є досить абстрактним, бо міра взаємовпливу свідомого й несвідомого в життєдіяльності людей різних ступенів духовного розвитку має принципові відмінності. У стародавній, середньовічній (Конфуцій, Платон, Аристотель, неоплатоніки, отці християнської церкви) та модерній філософії (І. Кант, Г. Гегель, Ф. Шеллінг, М. Шелер) сформувалася концепція, яка виокремлювала ступені духовного розвитку людини. Зазначена концепція знайшла узагальнення в метафізичній теорії особистості. Людина у своєму духовному розвитку проходить такі ступені: залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість і геній. Ця теорія доводить, що рівень розвитку свідомості в різних типів людини різний [9, с. 297–323]. Проте не визначені якісні відмінності свідомості людини різного ступеня духовного розвитку. Крім того, не з'ясований зв'язок свідомого і несвідомого.

Отже, метою дослідження є аналіз змісту свідомого й несвідомого та їх зв'язку у людей різних ступенів духовного розвитку, що передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, визначити теоретико-методологічне підґрунтя дослідження; по-друге, з'ясувати зміст свідомого в різних типів людей; по-третє, визначити механізми взаємодії свідомого й несвідомого та виявити специфіку взаємодії свідомого й несвідомого в людей різних ступенів духовного розвитку.

За теоретико-методологічну основу дослідження приймаємо поняття Е. Гуссерля «життєвий світ» [5, с. 174–184] та його інтерпретацію в психології Т. Ренча й Ф. Василюка, метафізичну теорію особистості й вітакультурну методологію А. Фурмана. Для розуміння сутності людини Ф. Василюк та Т. Ренч життєсвіт людини поділили на внутрішній і зовнішній [8, с. 98–100, 250]. Внутрішній світ – це свідомі думки, емоції, почуття, несвідомі імпульси, потяги, переживання людини, а зовнішній – це її уявлення про будову соціуму. Для характеристики внутрішнього й зовнішнього світів були використані поняття «простий» і «складний», «легкий» і «важкий» [2, с. 89]. На основі цих комбінацій Ф. Василюк виокремлює різні типології людини.

Механізм взаємодії свідомого та несвідомого був сформульований ще В. Франклом: «Наші інстинкти <...> лише формують запит на поведінку, тоді як наше «Я» приймає рішення, що, врешті-решт, робити з цим запитом. Саме наше «Я» здатне вирішувати й здійснювати вільний вибір <...> І так відбувається завжди незалежно від того, куди нас тягне сума несвідомих побудників – «Воно» [14, с. 213]. Отже, несвідоме й свідомість перебувають у постійному взаємозв'язку: несвідоме подає імпульси, а свідомість приймає рішення щодо того, як діяти. Проте специфіка полягає в тому, що кожна людина відповідно до ступеня свого духовного розвитку [9, с. 299] виявляється здатною або не здатною

контролювати ці запити та вплив несвідомого. Поєднаємо позиції Т. Ренча, Ф. Василюка та В. Франкла з метафізичною теорією особистості для пізнання сутності людини різного ступеня розвитку.

З позиції метафізичної теорії особистості життєсвіт залежної людини можна описати на основі твердження «внутрішній світ простий, а зовнішній – легкий». Цей тип людини в психології Юнга корелює з архетипом «Дитина», у психології Е. Фромма він отримав назву «рецептивна людина», у християнстві – «тілесна людина», у Г. Маркузе – «одновимірна людина» (додатково див. [9, с. 299–300]). Іntenції її свідомості орієнтовані на безпосередні потреби, які є її спонуканнями до діяльності. Внутрішній світ людини цього ступеня розвитку складається переважно із задоволень від вітальних потреб, тому вона певною мірою стає тотожною своїм потребам. Отже, життєдіяльність людини відбувається *за принципом задоволення* [9, с. 163], тому її свідомість в принципі не здатна контролювати несвідоме.

Для розуміння зв'язку свідомого й несвідомого надзвичайно важливою є думка К. Юнга про те, що несвідоме – це не ніщо, а *дійсність в потенції* [18, с. 357]. З цієї думкою варто погодитися. Несвідоме стає дійсністю і перетворюється на суб'єкта діяльності, коли в людини слабо розвинута раціональна сфера, тобто у неї не вистачає логіки, вона перебуває під впливом колективного несвідомого, минулих уявлень і психотравм. Чим менше у свідомості людини конструктивних установок, цінностей та смислів, тим більше вона потрапляє під вплив несвідомого, у неї можуть виникати психологічні й навіть психіатричні проблеми.

Життя залежної людини відбувається переважно в теперішньому часі як безпосередня життєдіяльність, яка орієнтується на задоволення, тому емоційний стан коливається від незадоволень до задоволень. Життєві переживання концентруються на задоволенні вітальних потреб «тут-і-зараз», ігнорують реальність, а також підкорюють будь-які прояви свідомості. Структура свідомості людини цього ступеня має такий вигляд: *«Я прагну задоволення»*, отже, вона має одновимірний характер, у якому зафіксовані відносини людини не із зовнішнім світом, а з безпосередніми потребами.

Свідоме залежної людини обмежене, з одного боку, предметною діяльністю, з іншого боку, відносинами розподілу (сферою розподілу матеріальних благ), а з третього боку, перебуває в межах повсякденного життя. Свідомість цього типу людини зовнішній світ (соціум) сприймає статично, на рівні окремих соціальних феноменів, таких як: матеріальне виробництво, сфера споживання, відпочинку та ін., що фіксується в повсякденних поняттях і примітивних образах. Життєві й історичні події залежна людина сприймає крізь призму власних потреб. Уявлення про минуле й майбутнє майже відсутні. Життєдіяльність людини цього ступеня духовного розвитку досить сильно залежить від індивідуального й колективного несвідомого. Свою залежність від несвідомого цей тип людини не усвідомлює навіть тоді, коли йому це пояснюють. Залежна людина не здатна розуміти свої недоліки, спонукання, страхи. За наявності психологічних проблем і неврозів несвідоме може здобувати все більшу автономію від свідомого [18, с. 356]. К. Юнг виявив, що автономія несвідомого починається із сильних емоційних переживань, потрясінь, які виходять з-під контролю свідомого. Індивідуальне й колективне несвідоме для цього типу людини дуже часто стає об'єктивною реальністю, активізується й перетворюється на суб'єкта діяльності. Сутність дійсності залишається поза межами свідомого. У результаті такого сприйняття соціально-політичної реальності цей тип людини часто стає предметом маніпулювання.

У ситуації вибору, коли виникає необхідність змінювати форми внутрішньої й зовнішньої діяльності, людина залежного рівня розвитку не здатна самостійно й свідомо це

зробити, що веде до труднощів соціальної адаптації, стресів і може мати продовження у неврозах і психічних захворюваннях. Основна проблема свідомості залежної людини: «Як знайти таку діяльність, яка була б найсприятливішою для задоволення безпосередніх потреб». Під впливом цих потреб формуються психологічні установки й ментальні структури. Простий чи легкий життєсвіт закріплюється у формі психологічної установки – стимулу [4, с. 80], який сам себе активно відтворює. Домінанта залежної людини перебуває в архаїчних структурах головного мозку [11, с. 113, 115].

Мислення як суттєва характеристика свідомості є одновимірним, лінійним [13, с. 26–28]. У зовнішній діяльності мислення діє за принципом жорсткого детермінізму: все зводиться до однієї причини й одного наслідку. Однак у внутрішній діяльності мислення стає алогічним, потрапляє під вплив індивідуального й колективного несвідомого і часто відмовляється від принципу об'єктивності. Щодо цього К. Юнг зауважив, що примітивна людина не мислить, а «думки їй *являються* <...> Причиною спонтанності акту мислення є не свідомість людини, а її несвідоме» [18, с. 199]. Свідомість залежної людини не здатна до усвідомлення і розв'язання соціально-політичних проблем, що спеціалісти позначили поняттям “*absolution*” [1, с. 51]. Тобто така людина не може бути свідомим суб'єктом соціально-політичного життя. Самосвідомість залежної людини, як правило, обмежена стереотипами, тому не спроможна чітко ідентифікувати себе й дати усвідомлену відповідь на таке запитання: «Хто Я?» Про цей тип людини К. Ясперс сказав, що вона не знає, чого хоче, її свідомість неструктурована, а самосвідомість відсутня [21, с. 142–143].

Мова як характеристика свідомості складається із побутових понять. Ключовими словами, що характеризують свідомість, є *віддайте, дайте, хочу, буду, взяти, захопити, забрати, витратити, розподілити*. Отже, йдеться про задоволення вітальних потреб [9, с. 313], що додатково підкреслюють тілесний характер існування цього типу людини. Відповідальність як характеристика свідомості у найкращому випадку обмежена своїм життям і родиною.

Отже, структурованих уявлень про зовнішній і внутрішній світ у залежної людини немає. Крім того, у неї відсутня внутрішня потреба їх мати. Загальною характеристикою внутрішнього й зовнішнього світу є одновимірність, що знайшла надзвичайно точне відображення в радянському мультфільмі, де головний герой співає: «Чунга-чанга <...> чудо острів // Жити на ньому *легко й просто*» (курсив наш – О. С.).

Життєсвіт посередньої людини можна описати на основі такого протиставлення: внутрішній світ простий, а зовнішній – важкий. Цей тип людини в психології Юнга відображений в архетипі «Тінь», у психології Е. Фромма він отримав назву «репродуктивна людина», у середньовічній філософії – «зовнішня людина» (додатково див. [9, с. 300–301]).

Внутрішній світ як єдність свідомого й несвідомого у посередньої людини функціонує за *принципом реальності* [9, с. 311]. Зміст цього принципу полягає в пошуку вигоди: як за мінімальних затрат енергії і ресурсів отримати максимум вигоди й задоволень, що веде до формування соціально-психологічної установки, яку позначено як мотив [4, с. 80; 9, с. 308]. Принцип реальності не заперечує задоволення, а відкладає його на потім. Ця залежність від колективного несвідомого проявляється в тому, що залежна й посередня людина прагне бути такою, як усі (Х. Ортега-і-Гассет).

Основна проблема свідомості посередньої людини така: як зробити так, щоб досягти своєї вигоди (економічної, політичної, правової тощо), як діяти, якщо все протидіє. Під тиском такої установки формуються ментальні структури, пов'язані з причинно-наслідковими зв'язками, зокрема: «спочатку – потім». Психіка як єдність свідомого й несвідомого пропонує просте рішення: слід діяти відповідно до реальності й вигоди. Свідомість цього

типу людини вважає життя сповненим проблем, труднощів, що заважають отримувати задоволення, одним словом, важким.

Світосприйняття обмежене теперішнім. Сприйняття простору й часу є двовимірним і описується поняттям «там-і-тоді». Свідоме посередньої людини з економічної точки зору обмежене відносинами обміну. Це передбачає врахування відносин розподілу. З технологічної й наукової точок зору свідоме обмежене чинними парадигмами. Мовлення сконцентроване навколо понять «вигідно / невигідно», «дефіцит», «престиж», а мислення стає двовимірним [9, с. 301]. Думка й мова посередньої людини здатні пов'язати окремі якості речей у ціле, зрозуміти їх сутність і побудувати на основі цих понять наукову теорію. За допомогою понять людина отримує можливість частково опанувати зовнішній і внутрішній світ, індивідуальне несвідоме, але установка на власну вигоду обмежує процес пізнання.

Свідоме такої людини скероване на пошук засобів для реалізації своєї вигоди й оцінює зовнішній світ з позиції користі / шкідливості. Зовнішній світ постає у свідомості як сукупність взаємопов'язаних соціальних структур і відносин, розподілених у часі й просторі, що приводить до формування відповідних понять. Свідоме орієнтоване на пізнання цих структур, бо від цього знання залежить життя і реалізація життєвих устремлень людини. У цій структурі соціально-економічних комунікацій посередня людина виокремлює відносини розподілу та обміну, але цікавлять її переважно відносини обміну, тобто об'єктивна складність зовнішнього світу залишається для свідомості поза межами її розуміння. Із життєвих та історичних подій людина цього ступеня розвитку виокремлює те, що впливатиме на відносини обміну, тобто на отримання вигоди. Реальність така особистість сприймає такою, яка вона є, тому вона намагається пристосуватися до неї. У цьому проявляється сутність її свідомості. Свідоме сконцентроване навколо соціального статусу й усього, що з ним пов'язано, тобто престижної освіти, роботи, потрібних зв'язків, конкуренції, економічних і політичних дивідендів. Те, що не відповідає цим установкам, ця людина або ігнорує, або відкидає. Це призводить до того, що розвиваються механізми психологічного захисту.

У спілкуванні посередня людина теж переслідує вигоду. До «Іншого» вона ставиться не як до особистості, а сприймає його як засіб. З моральними принципами вона знайома, але найчастіше діяльність відбувається поза межами моралі. Важливою характеристикою свідомості посередньої людини є схильність до маніпулювання свідомістю інших. Предметом маніпулювання стають навіть моральні принципи. На основі психотерапевтичного досвіду К. Юнг зауважував, що «будь-яка несправедливість, яку ми вчинили чи подумали, повернеться помстою на наші душі» [19, с. 51]. Що мав на увазі психолог? Інформація про аморальні вчинки залишається в несвідомому та руйнує психічне життя й свідоме зокрема.

Здатність до розв'язання соціально-політичних проблем мінімальна, а посередня людина імітує їх розв'язання – resolution [1, с. 51]. Відповідальність за результати своєї діяльності у неї відсутня, особливо це стосується відповідальності за майбутнє: «Після мене хоч потоп».

Використовуючи понятійний апарат Е. Фромма, зауважимо, що залежні й посередні люди живуть за принципом *мати й володіти*. Їхнє свідоме скероване на реалізацію цих принципів. Самосвідомість як найсуттєвіша характеристика свідомості має обмежений характер. При відповіді на запитання «Хто Я?» така людина використовує слова, що характеризують її соціальний статус: «Я є тим, чим володію і що маю».

Отже, внутрішній світ посередньої людини залишається простим, попри те, що рівень знань і професійного досвіду може бути достатньо високим. Спрощений зміст внутрішнього світу зумовлений спрощеними спонуканнями, які залишаються в межах

власного *ego*. Свідоме посередньої людини частково подолало індивідуальне несвідоме, але залишається залежним від колективного несвідомого. Уявлення про зовнішній світ зумовлені вигодою, тому часто не відповідають дійсності.

Залежні й посередні люди несвідомо й свідомо бояться розвитку й вдосконалення, бо їх свідомість розірвана і не здатна до саморозвитку та розв'язання проблем. Така людина боїться зустрічі з власною сутністю, бо, як зауважили К. Юнг і М. Фуко, «зустріч із собою означає зустріч із власною Тінню» [19, с. 91]. Усе, що не відповідає свідомості залежної й посередньої людини, такі люди намагаються придушити. Вони займаються самообманом, що веде до неврозів [18, с. 369].

Отже, в основі життєдіяльності залежної й посередньої людини лежать архетипи, тобто несвідоме. Щодо цього К. Юнг і М. Фуко зауважують: «В основі архетипних тверджень лежать інстинктивні передумови» [19, с. 75]. У залежної й посередньої людини інстинкт самозбереження сильніший від обов'язку. Посередня людина завдяки освіті має більш розвинену раціональну сферу. Її свідомість здобуває більшу автономність над власним несвідомим, але не може звільнитися від залежності колективного несвідомого. Це дозволяє стверджувати, що в цих типів людей несвідоме сильніше від свідомого. Основна характеристика психіки посередньої людини – це, з одного боку, страх перед особистісним буттям, а з іншого боку, страх перед колективним несвідомим, що породжує таку думку: «Що скажуть і подумают інші про мене?». Пріоритет несвідомого в залежної та посередньої людини є відбиттям її матеріалістичної світоглядної установки.

Життєсвіт особистості можна описати на основі такого протиставлення: внутрішній світ складний, а зовнішній – легкий. Цей тип людини в психології К. Юнга і філософії М. Гайдеггера позначений поняттям «самість», у психології У. Фромма – «продуктивна людина», у середньовічній філософії – «духовна людина» (додатково див. [9, с. 304]). У внутрішній світ особистості ввійшла проблема морального вибору: жити й вмерти гідною людиною, чи животіти негідником. Проблема вибору змушує свідомість шукати принцип, на основі якого можна було б розв'язувати життєві проблеми. Особистість знаходить такий механізм у *принципі цінності*, який стає її життєвим кредо [9, с. 311]. Безумовно, принцип цінності не звільняє особистість від морального вибору й життєвих страждань. Під впливом морального закону народжується воля, за допомогою якої людина підпорядковує своє життя загальним проблемам.

Моральні цінності стають істиною, приходить внутрішня переконаність і почуття свободи. Людина свідомо оберігає свої цінності всупереч очевидній абсурдності й знеособленій реальності, коли всі ігнорують суспільні й державні інтереси та моральні принципи. На основі свідомого дотримання моральних цінностей особистість протистоїть світу і пропонує свої підходи до розв'язання проблем. І. Кант це доводить на прикладі категоричного імперативу, за допомогою якого особистість підпорядковує несвідоме свідомому. Відбувається відмова від егоцентричних установок і здорового глузду, тобто людина здобуває сенс життя, який вона вбачає у єдності з нацією, державою і суспільством. Сенс і любов стають характеристиками свідомості особистості. Свідомість концентрується навколо соціально-політичних і наукових проблем. Особистість усвідомлює загрози для суспільства й намагається їм запобігти на основі моральних цінностей, дотримання яких стає сенсом життя, формується соціально-психологічна установка на інтереси людини, суспільства, держави. Домінанти зрілої особистості перебувають у фронтальній корі головного мозку [4, с. 81; 11, с. 114, 116].

Розвинута свідомість особистості дозволяє тримати в полі інтелектуального зору водночас різні аспекти зовнішнього світу, наприклад, поєднувати минуле, сьогодення й майбутнє в єдину картину. Зовнішній світ стає предметом об'єктивного дослідження і

постає як структурована сукупність економічних, політичних, правових, моральних і світоглядних відносин. Свідомість особистості в економічному контексті цілісно охоплює відносини розподілу, обміну і власності, а в науковій та культурній сферах сприймає реальність у межах усталених парадигм.

Для мислення особистості характерна рефлексія над власними діями, емоціями та почуттями, вона оцінює будь-які події з огляду на моральні норми й цінності. Мислення стає тривимірним [13, с. 26–28], тобто здатним водночас враховувати три аспекти людських відносин – економічні, політичні й правові (або політичні, правові й культурні). Відбувається формування абстрактних понять, категорій. Особистість здатна сутність окремої речі пов'язати з іншими сутностями та сформулювати наукову картину світу. За допомогою рефлексії здійснюється порівняння чинних образів та понять із реальністю. Сприйняття часу відбувається переважно в контексті майбутнього з урахуванням минулого й теперішнього. Мовленнєві засоби особистості охоплюють не лише соціально-політичну реальність, а й соціокультурну, моральну й духовну сфери. Особистість осмислює суспільні проблеми крізь призму первоначал буття, розбудовує своє життя на нормах моралі й культури. Ключовими стають поняття, пов'язані зі сферою моралі й культури.

Зріла особистість, за словами Е. Фромма, живе за принципом *бути*, зміст якого вчений трактує як внутрішню активність людини, її незалежність, свободу, критичний розум [15, с. 100]. *Бути* означає розвивати свої здібності, виходити за межі свого «Я». Розвиток особистості починається з того моменту, коли людина відмовляється від принципу володіння. Тоді життя постає як процес становлення внутрішньої діяльності й свободи, а людина стає суб'єктом цілісної діяльності. Е. Фромм формулює принцип єдності між «Я» і діяльністю: «Моя активність є проявом моїх потенцій <...> я і моя діяльність єдині» [15, с. 103]. Із цих роздумів можна зробити висновок, що життєвий світ особистості стає єдністю внутрішнього і зовнішнього світів.

Для свідомості особистості характерні такі ознаки: готовність відмовитися від принципу *володіти* й жити за принципом *бути*; усвідомлення того, що вона має бути суб'єктом діяльності; радість від служіння людям, а не від власності й влади; священним є життя, а не власність і влада; усвідомлення об'єктивності обмежень власних потреб і бажань; відчуття єдності з життям і відмова від підкорення та експлуатації природи; свобода, але не як свавілля в реалізації принципу *володіти*, а свобода в реалізації принципу *бути*; усвідомлення того, що зло й руйнування є результатом неправильного розвитку; всеосяжна любов до життя [15, с. 182–184]. Осмислюючи ці якості людини, зауважимо, що свідомість особистості скерована на контроль за своїм несвідомим.

Особистість за допомогою розуму, волі й моралі підпорядковує собі як своє, так і колективне несвідоме, керується принципом цінностей і моральним законом, що знімає принципи задоволення й реальності. Особистість здатна до розв'язання проблем на рівні чинних науково-технічних парадигм – solution [1, с. 51–52] – і відповідальності за себе в критичних ситуаціях.

Сутність свого «Я» особистість пов'язує зі своєю нацією, державою. Проблема смислу стає вищою формою розвитку свідомості особистості. «Смисл мого існування – це те питання, яке задає мені життя. Чи навпаки, я сам і є це питання, що звернене до світу. Не відповівши на нього, я залишуся із чужими відповідями, це буду вже не я» [19, с. 130]. Самосвідомість сягає рівня «Я є», тобто особистість усвідомлює себе первоначалом буття, суб'єктом соціально-політичного й наукового життя.

Р. Тарнас відкрив фундаментальний зв'язок індивідуального й колективного свідомого, носієм якого може бути лише зріла особистість. Вищим проявом свідомості вчених є

здатність до формування наукових парадигм. Однак філософ зауважує: «Та чи та парадигма виникає в історії науки, а згодом визнається істинною та цінною саме тоді, коли вона найбільш співзвучна архетипу поточного стану колективної свідомості, що розвивається» [12, с. 371–372]. Тобто індивідуальне свідоме корелює з колективною свідомістю наукового співтовариства. Учений продукує свої ідеї та істини не лише із своєї голови, а відбиває те, що присутнє в колективній свідомості науковців.

Життєсвіт генія – це складний внутрішній і важкий зовнішній світ. Корелятом цього ступеня духовного розвитку людини в психології К. Юнга є мудрець, у філософії І. Канта – святий (додатково див. [9, с. 302]). Геній досягає цілісності зовнішнього та внутрішнього світів. На основі волі й розуму він творить себе й виходить за межі усталених парадигм, формується соціально-психологічна установка на ідеали Істини, Добра і Краси. Вищим життєвим принципом стає *творчість* і готовність до самопожертви. Відповідальність і обов'язок витісняють інстинкт самозбереження.

Свідомість генія як єдність волі й розуму цілковито підпорядковує собі несвідоме. Гете словами Мефістофеля сказав: «Я – тої сили частина, // Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого». Отже, геній ідентифікує себе через поняття Добра. Воля потрібна для того, щоб долати колективне свідоме й несвідоме, застарілі наукові парадигми, урешті-решт, щоб не зламатися в цій боротьбі. Воля й розум генія стають суб'єктом діяльності, органом, механізмом реалізації життєвого призначення, що відповідає філософії І. Канта й Г. Гегеля. Зовнішній світ у свідомості генія постає структурованим переплетенням різних рівнів буття – знеособленого й особистісного, аморального й морального, індивідуального й національного, свідомого й несвідомого, індивідуального несвідомого й колективного несвідомого, матеріальних відносин з політичними, правовими, моральними й світоглядними, необхідного й належного. Усі ці структури рухаються і взаємодіють у просторі й часі. Геній здатний у цьому конгломераті відносин віднайти стрижень, побудувати теорію, запропонувати або й розв'язати проблему.

Геній осмислює світ крізь призму символів і метафізичних понять Істини, Добра й Краси, які відображають первоначала суспільного буття незалежно від етнічного походження, релігійної і мовної приналежності людини. Мислення стає багатовимірним [13, с. 26–28]. Нові поняття та символи зазвичай вводять в обіг особистості й генії, які започатковують нові світоглядні, соціальні, наукові парадигми, що сприяє творчому розв'язанню проблем. Людина, сягаючи ступеня генія, сягає «спокійної совісті» [7, с. 66]. Конститутивними в мовленні генія стають слова *смысл життя, дух, істина, добро, краса, мета, любов, доля, справедливість, свобода, призначення людини*. Своє призначення геній вбачає в тому, що бере на себе зобов'язання бути уособленням первоначал суспільного буття й започатковує творення нової реальності. Знавець всесвітньої історії К. Ясперс зауважив, що до такого рівня сягали лише Конфуцій, Лао-Цзи, Будда, Сократ, Платон, Христос, Кант [21, с. 154; 20, с. 70, 150]. З огляду на це зауваження Г. Жолі, зроблене ще в кінці XIX ст., що людству не вистачає геніїв [3], звучить абсолютно справедливо. Особистість і геній оволодівають своїм несвідомим і змушують його діяти в напрямі свідомого (відомо, що таблиця хімічних елементів приснилася Д. Менделєєву). У міфології ця перемога над несвідомим трактується як перемога світла над темрявою. «День і світло – це синоніми свідомості, а ніч і темрява – несвідомого» [18, с. 217]. Пріоритет свідомого в особистості генія пов'язаний з пріоритетом духовного.

Результати дослідження проблеми взаємодії свідомого й несвідомого у людей різного ступеня духовного розвитку інтегровані в таблицях.

Таблиця 1

Характеристика внутрішнього світу людини різного ступеня розвитку

Ступінь духовного розвитку	Принципи життєдіяльності	Характеристика внутрішнього світу	Інтенція свідомості	Соціально-психологічна установка	Мислення	Мова	Самосвідомість	Взаємодія свідомого та несвідомого	Ставлення до моралі
залежна особистість	принцип задоволення	простий	безпосередні потреби	стимул	одномірне	побутові слова	обмежена повсякденними стереотипами	залежність від індивідуального та колективного несвідомого	живе поза межами моралі
посередня особистість	принцип реальності	простий	пошук вигоди	мотив	двомірне	наукові поняття	я є тим, чим володію	свідоме частково долає індивідуальне несвідоме, залежне від колективного несвідомого	маніпулювання
зріла особистість	принцип цінності	складний	суспільні проблеми	інтерес	тривимірне	філософські категорії	визначається суспільними інтересами	свідомість контролює вплив власного та колективного несвідомого, змінює зміст власного несвідомого, втілення первоначал	цінність
геній	принцип творчості	складний	загальні проблеми буття	ідеал	багато вимірне	символи	визначається ідеалами Істини, Добра, Краси	свідомість – це єдність волі й розуму. Контролює вплив власного та колективного несвідомого, змінює їх характер. Уособлення первоначал.	закон

Таблиця 2

Характеристика зовнішнього світу людини різного ступеня розвитку

Ступінь духовного розвитку	Принципи життєдіяльності	Характеристика зовнішнього світу	Уявлення про зовнішній світ	Здатність до розв'язання проблем
залежна особистість	принцип задоволення	легкий	обмежене повсякденним життям, сферою виробництва і розваг	absolutoin
посередня особистість	принцип реальності	важкий	сукупність економічних, політичних, правових, культурних відносин	resolution
зріла особистість	принцип цінності	легкий	структурована сукупність економічних, політичних, правових, моральних, світоглядних відносин	solution
геній	принцип творчості	важкий	структурована сукупність індивідуального й колективного свідомого й несвідомого, матеріального й духовного, суб'єктивного й об'єктивного	dissolution

Список використаної літератури

1. Акофф Р.А. Рассогласование между системой образования и требованиями к успешному управлению. *Вестник высшей школы*. 1990. № 2. С. 50–54.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Москва : МГУ, 1984. 200 с.
3. Жюли Г. Психология великих людей. Санкт-Петербург : Типография Эдуарда Гоппа, 1884. 344 с.
4. Гречаний О.Ф., Сабадуха В.О. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним : монографія. Луганськ : Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015. 211 с.
5. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2004. 385 с.
6. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание (метафизические рассуждения о сознании символе и языке). Москва : Прогресс-Традиция, Фонд М. Мамардашвили, 2011. 320 с.
7. Петрушов В.М. Європейський адогматизм: історико-філософська ретроспектива, сучасні інтенції. Харків : Вид-во УкрДАЗТ, 2007. 376 с.
8. Ренч Т. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія. Київ : Дух і Літера, 2010. 348 с.
9. Сабадуха В.О. Метафізика суспільного та особистісного буття : монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. 647 с.
10. Савельева М.Ю. Введение в метатеорию сознания. Київ : Видавець ПАРАПАН, 2002. 334 с.
11. Соловійов О.В., Сабадуха В.О. Чи може підтвердити сучасне знання про мозок людини «факт забуття» елітами своїх соціальних зобов'язань. *Практична філософія*. 2014. № 2. С. 112–119.
12. Тарнас Р. История западного мышления. Москва : КРОН-ПРЕСС, 1995. 448 с.
13. Управление по результатам. Москва : Прогресс, 1988. 320 с.
14. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
15. Фромм Е. Мати чи бути? Київ : Укр. письм., 2010. 222 с.
16. Фурман А.В. Методологічна реконструкція системомислєдїяльнїсного підходу до розуміння свідомості. *Психологія і суспільство*. 2021. № 1. С. 5–35.
17. Швалб Ю.М. Свідомість як відношення людини до світу. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 154–166.
18. Юнг К. Архетипи і колективне несвідоме. Львів, 2018. 608 с.
19. Юнг К., Фуко М. Матрица безумия. Москва : Алгоритм, Эксмо, 2006. 384 с.
20. Ясперс К. Всемирная история философии. Санкт-Петербург : Наука, 2000. 272 с.
21. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва : Республика, 1994. 527 с.
22. Chalmers D. Facing Up to the Problem of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*. 1995. № 2 (3). P. 200–219.
23. Levine J. Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*. 1983. P. 354–361.

THE PROBLEM OF CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS IN THE CONTEXT OF METAPHYSICAL THEORY OF PERSONALITY

Oleksiy Sabadukha

*Ukrainian Association of Psychosomatic Therapy,
6, Zghody square, Zhytomyr, Ukraine, 10030
e-mail: ov_sabadukha@ukr.net*

The article analyzes the problem of conscious and unconscious in the context of the concept of “lifeworld” and metaphysical theory of personality. It proves that the relationship between the conscious and the unconscious is different in people of different levels of spiritual development.

The lifeworld of a dependent person is characterized as follows: the inner world is simple, and the outer world is easy. It is substantiated that the life of a person of this stage of development is based on the principle of satisfaction, and therefore his consciousness is almost unable to control the unconscious. The lifeworld of the average person is defined as the following: the inner world is simple, and the outer world is difficult. It is argued that human life of this stage of spiritual development is based on the principle of reality; the conscious only partially overcomes the individual unconscious, but remains dependent on the collective unconscious. The lifeworld of a mature person is characterized as the following: the inner world is complex, and the outer is easy. It is proved that human life of this stage of spiritual development is based on the principle of value; the consciousness of the individual is able to control the influence of their own and the collective unconscious, to change the content of their own unconscious. The life of a genius is defined as following: a complex inner and difficult outer world. It is substantiated that human life of this stage of spiritual development is based on the principle of creativity; consciousness is defined as the unity of will and reason, which completely controls the influence of their own and the collective unconscious, changes their nature.

It is proved that the most essential characteristic of the inner world of man is his motivation to act. It has been established that addicted and mediocre people are not aware of their motives, and therefore their activities are unconscious. It is substantiated that the individual and the genius are aware of their motives, and therefore their life is conscious. It is noted that in different types of man the connection between the conscious and the unconscious has its own characteristics: the higher the degree of spiritual development of man, the more consciousness controls the unconscious.

Key words: lifeworld, metaphysical theory of personality, conscious, unconscious, dependent personality, average personality, mature personality, genius.